

YANGI O‘ZBEK SHE‘RIYATIDA MUXAMMAS JANRINING SHAKLIY VA MAZMUNYI YANGILANISHI

**Nazarova Dildora Ilhomovna
Buxoro davlat tibbiyot instituti
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa
doktori(PhD), dotsent**

Annotatsiya: Ushbu maqolada yangi o‘zbek adabiyotida mumtoz she‘riyat, klassik janrlarga murojaat, adabiy-estetik hodisalardan ta‘sir lanish ustunlik qiladi. Sharq xalqlari, jumladan o‘zbek adabiyotida ta‘bi xud muxammas va taxmis bitish an‘anasi juda keng rivojlangan. Muxammas janrining o‘ziga xosligi shundaki, unda muallif mavzu, kompozitsion qurilish, uslub, til, ifoda yo‘sini jihatidan cheklanmagan bo‘ladi

Kalit so‘zlar: ta‘bi xud muxammas, istiora, tashbeh, mubolag‘a,

ФОРМАЛЬНЫЕ И СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ОБНОВЛЕНИЯ ЖАНРА МУХАММАСА В НОВОЙ УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ

**Назарова Дилдора Илхомовна
Бухарский государственный медицинский институт
Доктор философии (PhD) по филологическим наукам, доцент**

Аннотация: В данной статье в новой узбекской литературе доминирует классическая поэзия, обращение к классическим жанрам, влияние литературно-эстетических явлений. В литературе восточных народов, в том числе и узбекской, очень широко развита традиция тахби-мухаммаса и тахмиса. Уникальность жанра Мухаммаса в том, что автор не ограничен в предмете, композиционном строе, стиле, языке, выразительности.

Ключевые слова: таби худ мухаммас, метафора, аллюзия, преувеличение

FORMAL AND THEMATIC INNOVATIONS IN THE GENRE OF MUKHAMMASS IN MODERN UZBEK POETRY

Nazarova Dildora Ilhomovna

Bukhara State Medical Institute

Doctor of Philosophy (PhD) in Philological
Sciences, Associate Professor

Annotation: In this article, new Uzbek literature is dominated by classical poetry, reference to classical genres, influence of literary-aesthetic phenomena. In the literature of the Eastern peoples, including Uzbek, the tradition of tahbi mukhammas and takhmis is very widely developed. The uniqueness of the Mukhammas genre is that the author is not limited in terms of subject, compositional structure, style, language, expression.

Key words: tabi khud muhammas, metaphor, allusion, exaggeration

Mumtoz adabiyotda shakllangan badiiy-estetik tafakkur XX asr ijodkorlari uchun ham mustahkam asos bo'lib xizmat qildi. Bu davr she'riyati janriy xilma-xilligi, mazmun boyligi va ifoda vositalarining o'ziga xosligi bilan o'zbek adabiyoti taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi. Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Fuzuliy, Muqimiy, Furqat, Zavqiy kabi mumtoz adabiyotimizning zabardast vakillari ijodidan ilhomlanib, ularga izdoshlik, an'ana va o'ziga xos uslubda yaratilgan she'riyat durdonalari go'zal va jozibadorligi bilan ajralib turadi. Bunday namunalarning yaratilishida mumtoz adabiyot sir-asrorlarini puxta o'zlashtirgan, aruzning qonun-qoidalarini chuqur bilgan, ko'ngli va qalami g'azalga oshno, turli janrlarda mahorat ko'rsata olgan shoir Zokirjon Habibiyning ham betakror hissasi bor. Sho'x, o'ynoqi yallalari, dilrabo g'azallari bilan xalqimiz qalbidan joy olgan ijodkorning asarlari xalqimiz orasida keng tarqalgan, ijod ahli, muxlislar, san'atga oshno qalblarning ko'ngil gulshanidan mustahkam o'rin egallagan. Shoir mumtoz she'riyatning g'azal, masnaviy, tarje'band, murabba', muxammas, musaddas, ruboiy, tuyuq kabi janrlarida barakali ijod qilgan. Ijodida muxammas janrining adabiy izdoshlik va mahorat maktabi sifatidagi namunalari orqali mumtoz adabiyotimizning bebaho an'analari davom ettirilgan. Ular orasida shoir tomonidan yaratilgan muxammaslar alohida o'rin egallaydi. Muxammas ijodkorning tuyg'u-kechinmalarini erkin ifodalash, boshqa shoirlar bilan poetik mahorat bobida musobaqalashish, ijodda kuch sinash, ijodiy-ruhiy bahslashuv, ikki shoirning qalban va ruhan muloqoti sifatida ma'lum va mashhurdir. Janrning bugungi kungacha yashab kelishi va takomili, ijod ahlining sevimli janrlaridan biriga aylanganligi, unga

murojaatning o'ziga xos shakl (muloqot muxammas, aytishuv muxammas, madhiya muxammas, salomnoma muxammas)lari mavjudligi ham fikrimiz isbotidir.

Habibiy devonida 64 ta muxammas namunasi mavjud bo'lib, shundan 58 tasi ta'bi xud muxammaslar, 6 tasi esa taxmislardir. Taxmislar Alisher Navoiy (1), Fuzuliy (2), Furqat (1), Sobir Abdulla (2) g'azallariga bog'langan. Habibiy devonidagi muxammaslar yor, diyor, vatan, axloq, jamiyatda yuz berayotgan voqealar tasviriga bag'ishlangan. Shoir ijodida "Sayru gulzor", "Ohista-ohista", "Diyorimsan", "Axloq", "Do'st haqida", "Yunis Rajabiyning muzika xizmati haqida", "Samarqand" kabi tab'i xud muxammaslarining alohida o'rni bor¹. [1]

Habibiyning ta'bi xud muxammaslarida istiora, tashbeh, mubolag'a, lutf kabi she'riy san'atlar faol istifoda etilib, ular shirali, o'ynoqi so'zlar, to'liq va jaranddor qofiyaning san'atkorona qo'llanishi bilan ajralib turadi. Masalan, shoirning "Ohista-ohista" nomli ta'bi xud muxammasida shoir mumtoz adabiyotda faol qo'llanilgan jonon, xiromon, qon, jon, yor, nigor, ash'or, ruxsor, arjumand, pisand, bahramand, xirom, maqom, shom, kom kabi qofiyadosh so'zlarni o'z o'rnida, samarali qo'llab, yor yo'liga intizor oshiqning qalb tug'yonlari, ruhiy holati tasvibiriga xos poetik manzara yarata olgan:

Ajab jononlar ichra tengi yo'q gulchehra jononim,
Jahon gulzorining oroyishi sarvi xiromonim,
Yurak urgay dukullab o'ylasam to'lqin bila qonim,
Hayotim lazzati, jon birla tong yorim qadrdonim,
Tutar albatta qoshimda maqom ohista-ohista². [2]

Habibiyning quyidagi tab'i xud muxammasi yozilish uslubining go'zalligi, tilining ravonligi, vaznining o'ynoqiligi bilan o'quvchiga ko'tarinki kayfiyat, estetik zavq beradi. Qolaversa, iste'dodli shoir Sharq she'riyatining yetakchi ishq-muhabbat mavzusini ifodalashda Alisher Navoiyga izdosh, ma'shuqa tasviriga navoiyona yondashganligiga guvoh bo'lamiz. Unda adabiy ta'sir izlari mavjud bo'lsa-da, shoirning o'ziga xos badiiy mahorati ham aks etib turibdi. Habibiy badiiy san'atlarni o'rinli qo'llash, mutanosib so'zlarni bir o'zanga jamlash, tasvir, uslub, ifoda va mazmunda o'ziga xoslikka erishib, chinakam mustaqil asar yarata olgan:

Qaro ko'zli, yuzi mohi munavvar dilbarim bordir.
Sadafdek ko'nglim ichra mehri go'yo gavharim bordir.
O'tar lazzatda umrim lafzi Shirin shakkarim bordir.

¹ Boltayeva G. O'zbek she'riyatida muxamas janri: genezisi, badiiy takomili. Fil.fan.dokt. (DSc) ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent, 2024. – B. 26.

² Хабибий. Девон. –Тошкент: Фафур Фулом, 1980. – Б. 362.

Dilimda to'xtamas g'am mehribon dilparvarim bordir.

Vujudim tuprog'in zar qilgay andog' zargarim bordir³. [3]

Ma'lumki, mustaqil muxammaslar – tom ma'nodagi mukammal she'rlar bo'lib, ular g'azal asosida yaratilmasligi, yoki tazmin tariqasidagi musammatlardek o'zga she'rdan jumla, misra, bayt kiritilmasligi bilan ajralib turadi. Ko'pincha bu tur muxammaslarda: 1. Bandlardagi oxirgi misra bir xil takrorlanadi; 2. Ko'pchilik g'azal asosida yaratiladigan taxmislardek, birinchi banddagi oxirgi ikki misra radifi bir xil bo'lmaydi; 3. Taxallus oxirgi bandning yuqori qismlarida beriladi, g'azal maqta'idagidek so'nggi bandning keyingi ikki qismidan birida berilmaydi. Tazmin muxammaslarda – bir she'r o'zga bir she'rga qisman yoki to'liq iqtibos (ba'zan juz'iy o'zgarishlar bilan) qilinadi. Tabiiy mustaqil muxammaslari ham shu nazariy qoidaga bo'ysunadi. Taxallus, asosan, oxirgi bandning yuqori qismida keltiriladi. Shoirning mustaqil muxammaslarida misra yoki bayt tarje'i uchramaydi. Aksariyat mustaqil muxammaslari hayotsevarlikni targ'ib qiladi. Masalan, “Do'st haqida”, “Dilbarim bordir”, “Jonajonimga”, “Mehribon bo'ldi” kabi muxammaslarida hayotdan zavqlanish, yor go'zalligi, shirinsuxan dilbar qiyofasi, xo'blarning xo'bi, dilkashu shirinsuxan, sho'xi chapandoz, nozparvar dilrabo, xulqi xush nozik ado bilan qurilgan suhbat, uning go'zalligidan hayratlanish va baxtu saodatga yo'ldosh bo'lish kayfiyati ifoda etiladi. Shoir devonidan davr voqealari tasvirlangan, madh yo'nalishidagi ta'bi xud muxammaslar ham o'rin olgan. Uning Farg'ona kanali qurilishiga bag'ishlangan “Kanal qazamiz”, “Yangi daryo”, “Yangi temir yo'l”, “Dongdorlarga”, “Oshkor aylang” nomli she'rlarida ijtimoiy tuzumda bo'layotgan tarixiy voqea-hodisalarga kanal qazish, temir yo'l qurish masalalariga munosabati aks ettirilgan. Davrning mashhur kishilariga bag'ishlab muxammas-marsiyalar yozish adabiyot tarixida uchraydi. Habibiyda bundan farqli o'laroq, Alisher Navoiy ijodidan faxrlanib yozilgan “Navoiy haqida qo'shiq”, “Yunus Rajabiyning muzika xizmati haqida” yozilgan muxammaslari mavjud. Mazkur muxammaslarda Habibiyning ulug' shoir Alisher Navoiydan ta'sirlanishi, ijodining purma'noliligi, g'azallarining sehri; Yunus Rajabiy shaxsi, uning o'zbek musiqasi rivojidadagi xizmatlari, san'atkorlik mahorati, “toru parda, zeru bamlar”ni munosib tanlashi, “so'z bilan kuy ikkisini xo'b monand etishi”, davra ahlini shod qilib, shogirdlar kamoli uchun shirin uyqusidan kechishi, “san'at bahrida qimmatbaho injularni terishi”ini mahorat bilan tasvirlab bergan.

³ Хабибий. Девон. –Тошкент: Фафур Фулом, 1980. – Б. 357.

Shoir mustaqil muxammaslari orasida aruzdan tashqari barmoq vaznida bitilganlari ham uchraydi. Madh yo'nalishida yozilgan "Samarqand" nomli muxammasi bunga dalildir. "Vatan boyligi" muxammasida shoir taxallus qo'llamaydi. Umuman, shoir ijodida mustaqil muxammaslarga xos bo'lgan taxallusning oxirgi bandning yuqori qismida keltirilish holatiga zid ko'rinishi ham mavjud. Masalan, "Jonajonimga", "Yolg'on emas", "Mehribon bo'ldi" kabi qator muxammaslarida taxallus maqta' bandning eng oxirgi misrasida keltirilgan:

Gullamas yashnab Vattan to elda mehnat bo'lmasa,
Har ish olg'a bosmagay mehnatga rag'bat bo'lmasa,
O'z elu o'z yurtiga mehru muhabbat bo'lmasa,
Xilma-xil fanlar topilmas ilmu g'ayrat bo'lmasa,
Har nakim dedim, Habibiy, lof emas, yolg'on emas⁴. [4]

Ma'lumki, mumtoz she'riyatda yorning betakror go'zalligi baland pardalarda ta'rifu tavsif qilinadi, husn mulkining sultoni sifatida ulug'lanadi, ma'shuqa vasliga yetish umididagi oshiqning ko'ngil iztiroblari she'rning mazmun mohiyatini belgilab, shoirning poetik maqsadini ifodalaydi. Buni ikki shoir ham teran nigoh, hassos qalb va san'atkorona did bilan anglay olgan. Yuqoridagi band buning yorqin isbotidir. Fuzuliyning matla baytidagi poetik mazmunga mos manzara yaratish uchun Habibiy ko'ngil, qalb, vijdon, pok; go'zal, jon, jonon, mahitobon, sulton; hukm, farmon kabi so'zlar vositasida tanosib san'atini hosil qilgan. Parivash, malohat mulkining sultoni, go'zallarning go'zal jononi kabi sifatlashlar orqali lirik qahramonning holati, ma'shuqa go'zalligidan masruru mag'rurligi, yor go'zalligidan faxr tuyg'usi ifodalangan. Habibiyning Fuzuliy g'azaliga bog'lagan 2 taxmisi ham muvaffaqiyatli chiqqan. Shoirning Alisher Navoiy g'azaliga bog'lagan taxmisida vazndagi nomutanosiblikni e'tiborga olmasak, ulug' shoir g'azalidagi poetik mazmuni davom ettira olgan. Soz' tanlashda o'ziga xos individuallikni namoyon qilgan. Masalan, ma'shuqa vaslidan umidvor oshiqning kunu tuni qora ekanligi mumtoz adabiyotda ma'lumu mashhur istioradir. Habibiy esa yor vasliga yetisha olmaganligidan kunlarining qoraligini shodligi yo'q "qora ayyom"ga qiyoslaydi: Bu shoirning individual istiorasidir:

Vaslidin qildim umid andishayi xomim bila.
Kelmadi bir yo'l kutib taklifu e'lomim bila,
Qayda bo'lsin shodlig' bu qora ayyomim bila,
Bir qadah may ichmadim sarvi gulandomim bila.

⁴ Хабибий. Девон. –Тошкент: Фафур Фулом, 1980. – Б. 340.

Bir nafas uyrilmadi davron mening komim bila⁵. [7]

Habibiy tasvirni davom ettirar ekan, Alisher Navoiy poetik maqsadiga mos misralar ijod qilishga irinadi. Ulug' shoir g'azal misralariga singdirgan ma'noni ilg'ashga, uning g'oyasini rivojlantirishga harakat qiladi. Ohorli tashbehlar, betakror poetic timsol va ramzlardan foydalanishga oshiqadi. Taxmisning 3-bandi bu jihatdan e'tiborli. Unda shoirning dunyoqarashi, ijodkorligi, ruhiy va hissiy olami hamda san'atkorlik mahoratining o'ziga xosligi yuzaga chiqqan. Fuzuliy tasviricha, g'azalning 3-baytida tunda yor vasliga yetishish onlarini intizorlik bilan kutgan oshiqning hafsalasi pir bo'ladi. Oshiq hijron azobida qiynaladi. Kunduzu ishdan, hijrondan qiynalgan oshiqning pajmurda joni tunga yetib bormaydi. Endi oshiq uchun subh ham, shom ham yo'q. Bu holatni Habibiy ham chiroyli tasvirlaydi. Shom payti shafaqning qizarib botish holatini shoir "bir kecha mahliqoning yonida bo'lish uchun oshiq har kunning yakunini – shomni kutishini, shom ham ko'k etagining qonida" ekanligidan hayratlanadi. Ya'ni shomning ham bag'ri qon, u-da ma'shuqa hajrida bag'rini dog'lab, uning vasliga erishish uchun qonga to'lgan. "Shomni ko'rdim yiroqdin ko'k etokin qonida" kabi tasvir Habibiyga xos bo'lgan poetik manzaradir. Bu misralarda shom, shafaq – kun botish holati oshiqning qontalash bag'riga o'xshatilgan. Taxmis ohangidagi soddalik o'ynoqilik, jo'shqinlik, his-tuyg'u ifodasi va she'riy vazn mushtarakligi o'ziga xos ohangdorlikni hosil qilgan:

Bir kecha bo'lmoq uchun ul mahliqoni yonida,
Ko'z tutarmen tunga doim kunni bepoyonida,
Shomni ko'rdim yiroqdin ko'k etokin qonida,
Tunga yetmas kunni o'tkardim o'lib hijronida,
Kunga yetkaymu vah bu subh yo'q shomim bila.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, Habibiy ijodida muxammas janri namunalari salmoqli o'rin egallab, ularda an'anaviy ishq mavzusi, oshiq-ma'shuq-ag'yor uchligi, gul, bulbul, gulshan, boda, may, qadah, ulfat, zohid kabi timsollar yetakchilik qilgan. Taxmislar asosi uchun tanlangan g'azallar tasodifiy bo'lmay, bunda shoirlarning ruhiy-ma'naviy yaqinligi, ijod dardi, qalb tug'yonlari, ichki kechinmalari, dunyoqarashi, saviyasi, poetik shakl, mazmun, maqsad va mahorat mushtarakligi yuzaga chiqqan.

Adabiyotlar

1. Boltayeva G. O'zbek she'riyatida muxamas janri: genezisi, badiiy takomili. Fil.fan.dokt. (DSc) ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent, 2024. – B. 26.

⁵ Хабибий. Девон. – Тошкент: Фафур Фулом, 1980. – Б. 390.

2. Ҳабибий. Девон. –Тошкент: Ғафур Ғулом, 1980. – Б. 362.
- 3.Ҳабибий. Девон. –Тошкент: Ғафур Ғулом, 1980. – Б. 357.
- 4.Мажиди Р. Огаҳиу лирикаси. – Toshkent: “Fan”, 1963. – Б. 89.